

S A Y I 9 • 2 0 0 3

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

VEFEYÂT

Annemarie Schimmel (1922-2003):

Zümrüt Hayallere Adanmış Bir Ömür

*Ein Teppich scheint mir mein Leben,
Und immer sticket meine Hand;
An welcher Stell' ich auch mag weben,
Am obern oder untern Rand-
Zulezt, wo so viel Kleinstes
Sich stül verband, entstand
Ein Grosses, Allgemeinstes*

Bir halıyı andır hayatım benim,
Ve hiç durmadan dokur onu elim;
Neresinde dokursam dokuyayım,
İster alt kenarında ister üst.
Nihayet birçok küçücük iş,
Birleşir sessizce,
Küllü bir eser doğar, büyükçe.

Friedrich Rückert

Annemarie Schimmel, 7 Nisan 1922'de Almanya'nın Erfurt şehrinde dünyaya geldi. Schimmel'in kendi ifadesine göre 7 Nisan oryantalistler için kutlu sayılabilecek bir gündü, çünkü Seyyid Hüseyin Nasr, Omeljan Pritsak ve kendisinin ilk Arapça hocası olan Hans Ellenberg de aynı gün dünyaya gelmişlerdi.

Bir posta memuru olan baba Paul Schimmel, felsefi ve mistik konulara meraklıydı. Denizci bir ailenin kızı olan anne Anna Schimmel (1887- 1978) ise çok okuyan ve çalışkan bir kadındı. Hayatı boyunca kızının devamlı yanında olmuş ve bir editör dikkatiyle onun kitaplarını okumuştur. Anne ve babasının şarkiyatla hiçbir alâkalarının olmamasına ve kendisini bu yönde yönlendirmemelerine rağmen, Schimmel çocukluğunda iki şeye ilgi duymuştu: Anne-annesinin Caroliniensiel'deki kedileriyle oynamak ve özellikle hayvanlar ve çok uzaklarda olduğunu düşündüğü Doğu hakkında yazılmış kitapları okumak. Daha yedi yaşında iken oryantalist olmayı kafasına koymuştu, ki o zamanlar oryantalist kelimesi bugünkü manasıyla henüz gün ışığına çıkmış değildi.

Schimmel, okul yıllarında önce Fransızca ve Latince öğrendi. On beş yaşına geldiğinde Arapça öğrenmeye karar verdi; hem de Nazi bir Alman'ın, "Alman bir kız Arapça öğrenmez!" diyerek zorla elinden Arapça gramer kitabını almasına rağmen. Dr. Hans Ellenberg sadece iyi bir filolog değil, aynı zamanda Doğu'yu seven ve İslâm kültürüne ilgi duyan bir akademisyendi. O yüzden Schimmel'e Arapça öğretmenin yanı sıra tarih, edebiyat ve dinler hakkında bolca kitap okumasını şart koşmuştu. Schimmel daha ilk dersten aradığını bulmuş olmanın heyecanı içinde her hafta üç kitap okuyup geliyordu. Bütün bunları lise tahsiline ilâveten yapan Schimmel, bu başarıyla yetinmemiş ve iki sınıf birden atlayarak on altı yaşında liseyi bitirmişti. Okulda ancak bir yıl İngilizce öğrenmesine rağmen, daha sonra İngilizcesini de şahsî gayretiyle ilerletecek ve bütün yazdıklarını iki dilde birden, yani hem Almanca hem de İngilizce yayımlayacaktı.

Bu olağanüstü kabiliyetli öğrenci başarıdan başarıya koşarken, yakında çıkacak olan İkinci Dünya Harbi de kendini belli etmekteydi. Tüm lise öğrencileri zorunlu hizmet için Berlin'e çağırılmıştı. Şiir ve sanat için yaratılmış bu zarif ruh da, Berlin'de aylarca duvar ustalarının ve askerlerin çamaşırlarını yıkayacaktı. O zamanlar sadece tıp ve fen bilimleri okuyan öğrenciler söz konusu zorunlu hizmetten muaf tutulduklarından Schimmel fizik ve kimya dersleri almak üzere üniversiteye kayıt yaptırdı. Bu arada Ernst Kühnel'den İslâm sanat tarihi, Walther Björkman'dan da Arapça dersleri almaya devam etti. Kühnel, İslâm sanatlarına fevkalâde ilgi duyan bu kabiliyeti kısa zamanda keşfetmiş, ona bir an önce doktora yapması tavsiyesinde bulunmuş ve doktorasını bitirdikten sonra da kendisini yanına asistan olarak alacağına söz vermişti.

Bunun üzerine Schimmel Farsça ve Osmanlıca-Türkçe öğrenmeye başladı. Bir süre sonra Richard Hartmann'ın yanında "Kalif und Kadi im spätmittelalterlichen Aegypten" (Memlük Mısır'ında Halife ve Kadıların Durumu) konulu doktora çalışmasına başladı. Doktora yaptığı 1940 yılının Ekim ayında hocası Hans Heinrich Schaefer'e –ki kendisi klasik felsefenin evvelâ İslâm'la Avrupa'ya girdiğini söyleyen şarkiyatçıdır– Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini okumayı kendisine tavsiye edip etmediğini sordu. Schaefer, *Mesnevî* yerine *Divân-ı Kebîr*'i Reynold Nicholson'un tercümesinden okumasını önerdi. Daha sonra Schimmel, kendisini çok etkileyen bu eser hakkında şunları söyleyecekti:

Divân'ı elime alınca yıldırım çarpmışa döndüm. Şiirlerdeki âhenk sürükleyip götürüyordu beni, o zamanlar Farsça vezin ve retoriğe aşina olmama rağmen, metinleri doğrudan anlayabiliyordum. Öyle ki okumamla birlikte şiirler kendiliğinden Almanca'ya dönüşüyordu. Fotokopi olmadığı için Nicholson'un tüm kitabını dipnotları ile birlikte oturup yazdım.¹

1 Annemarie Schimmel, *Morgenland und Abendland: Mein west-östliches Leben* (München: Beck Verlag, 2002), s. 49-50.

Bir yıl gibi kısa bir zaman içerisinde doktorasını tamamlayan Schimmel, 1941 yılının Kasım ayında doktor payesini aldı ve Dışişleri Bakanlığı'nda tercüman olarak görev yapmaya başladı. İkinci Dünya Harbi Amerikalıların zaferiyle neticelenince, görev yeri olan Sachsen'da gözaltına alınıp Marburg'a götürüldü. Beş buçuk ay tutuklu kaldığı Marburg'da, günde bir defa karneyle çorba alabiliyordu. Annesinden çok sonraları haber alacak ve babasının sa-vaşta öldüğünü öğrenecekti.

O günlerde Schimmel için kitap da hürriyet kadar pahalı bir şeydi. Fakat 1 Nisan 1945'te Berlin'de hazırlayıp sunduğu doçentlik çalışmasının bir nüshasını bir şekilde yanında götürmeyi başarmıştı. O şartlar altında Schimmel, bu çalışmasını daha da geliştirerek "Memlûk Devleti'nde Asker, Emir ve Sultanların Sosyal ve Kültürel Rollerini" adı altında 5 Ocak 1946 tarihinde Marburg Üniversitesi'ne doçentlik tezi olarak sundu ve ikinci kez doçent unvanı elde etti. O sırada ilginç bir tesadüf sonucu üniversitede Arap filolojisi dersleri veren hoca, Nazi olması sebebiyle üniversiteden atılmış ve boşalan kadroya Schimmel atanmıştı. Böylece Schimmel, hocası Prof. Heiler'in isteği üzerine, yirmi üç yaşında genç bir doçent olarak Marburg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Schimmel, Prof. Luise Berthold'dan sonra o güne kadar bu üniversitede ders verme imkânına sahip olan ikinci bayandı.

Marburg Üniversitesi'nde oryantalizm ve İslâmî ilimler alanındaki dersleri yalnız başına karşılamak zorunda kalan Dr. Schimmel, burada bir taraftan Arapça, Türkçe, Farsça, İslâm sanatları, İslâm edebiyat tarihi konularında dersler verirken, diğer taraftan da pek sevdiği hocası Friedrich Heiler'in yanında 1951 yılında dinler tarihi sahasında ikinci doktorasını yaptı.

Schimmel ilk yurtdışı seyahatini 1949 yılında İsveç'e gerçekleştirdi. Hocası Heiler'i zaman zaman ziyaret edenler arasında ilâhiyatçı Ord. Prof. Märta Tamm-Götlind de vardı. Bayan Märta, Stockholm'da düzenlenen Barış ve Hürriyet Kongresi'nde bir konuşma yapması için Schimmel'i de davet etmişti. Schimmel bu dinler tarihi kongresinde konuşmasını yaptıktan sonra, Märta'nın misafiri olarak Uppsala'ya gitti. Burada dinler tarihi sahasında bir otorite ve *Der lebendige Gott* (Hay Olan Allah) adlı eserin müellifi olan Nathan Söderblom'un eşi Anna Söderblom ve İbn Arabî uzmanı Henrik S. Nyberg ile tanıştı.

Schimmel İstanbul'da

Schimmel Türkiye'ye ilk defa 1952 Şubatında, İstanbul'daki el yazmalarını incelemek üzere geldi. Şair Behçet Necatigil ve eşi kendisini rıhtımda karşılamış ve Lâleli'deki Otel Ramada'ya götürmüşlerdi. Daha sonra Marburg'dan tanıdığı dostu matematik profesörü Mustafa İnan ve eşi Jale Hanım'ın evine taşınmıştı. O yıllarda İstanbul daha başkaydı elbette. Tümüyle mistik ve şairane bir ruha sahip olan Schimmel İstanbul'u, camilerinin mistik havasını

teneffüs ederek ve şiiirlerle yaşayarak tanıyacaktı. Nitekim 1952 yılına ait bu İstanbul seyahatinden Schimmel'in hatırında, ebedî bir bahar, unutulmayan dostlar ve hafızasına yerleşmiş bolca şiir –şehr-i İstanbul için yazılmış şiirler– kalacaktı.

Maçka Kahvehanesi'nde salı günleri Behçet Necatigil, Salah Bırsel, Cahit Külebi, Haldun Taner, Samim Kocagöz ve Yaşar Nabi gibi o dönemin önde gelen şairleriyle buluşmasını ve burada şiir hakkında yapılan tartışmaları hiç unutmuyacaktı. Maçka Kahvehanesi'ndeki bu toplantılarda Schimmel, divan edebiyatını seven ve Yahya Kemal'in şiirlerine hayran olan bir Alman olarak modern Türk şairlerinin divan edebiyatına saldırılarına göğsünü siper edecek ve Yahya Kemal'in şiirlerinden ezbere mısralar okuyacaktı. Ne var ki modern şairlerimizi bu konuda ikna etmek görüldüğü kadar kolay değildi. Şöyle savunacaklardı kendilerini: “Bu gazelleri aruz vezniyle yazmak pek kolaydır! Ancak bizler gayret etmeli ve daha samimi şiir biçimleri ortaya koymalıyız. İnsanlar yokluk ve sefalet içerisinde yüzerken, açlık ve adaletsizliklere maruz kalırken, öyle fildişi kulelerde oturup, güneşin gurubu, güller ve bülbüller hakkında şiirler yazamayız.” Schimmel'in bu argüman karşısındaki cevabı ise ibret dolu şu sözler olacaktı:

Bazen kendi kendime, insanlar Homer döneminde veya büyük şark şairi Hâfız veya Fuzûlî çağında da acaba ıstırap çekmiyor veya acıkıyorlar mıydı diye soruyorum; fakat bu tür argümanlar önemsiz diye reddediliyor. Bir biçimde bu şairlerin hakkı vardı elbet: Yüzyıllardan beri İslâm âleminde mutata olan klasik gazel formu ve kaside, artık mahir bir kafiyeci olmayan herhangi bir şair tarafından kullanılamaz, çünkü buradaki mecazlar dünyası, sembolizm, kafiye ve ritim kaideleri ve sayısız tedailer kesin olarak belirlenmiştir. İnsan bunları sanat olarak öğrenebilir. Ne var ki İslâm dünyasının büyük şairleri hislerini ve yaşadıkları çağın problemlerini öylesine zarif bir biçimde şifrelemişler ve an'anevî formları öylesine yoğun bir enerjiyle doldurmuşlardır ki, insan bunların içerisinde bugün için bile gelişmiş ve modern gelebilen düşünceler bulabilmektedir, yeter ki bu şifreleri çözecek anahtar elde edilmiş olsun. İşte Türkiye'de genç nesil bu anahtarı kaybetmiştir.²

İstanbul'da geçirdiği günlerde Schimmel, çok geçmeden hayran olduğu şair Yahya Kemal ile de tanışma fırsatı bulmuştu ve bu buluşmayla ilgili hissiyatını daha sonra şöyle dile getirecekti: “Nefesimi tutarak dinledim, dostlarımdan birinin evinde Yahya Kemal, divan edebiyatından, Osmanlı tarihinden ve problemlerinden bahsederken.” Bu toplantıda Schimmel, tercümesini yaptığı “Endülüs'te Raks” şiirini de şairin kendisine takdim edecekti.

2 Schimmel, *Morgenland und Abendland*, s. 88.

Schimmel, sanat ve edebiyat sohbetlerinde kendisini öylesine kabul ettirmişti ki, bu sohbetlerde tanıştığı dostlarının ısrarı üzerine *İstanbul Dergisi*, *Yeditepe* ve *Hayat* dergilerinde “Cemile Kıratlı” müstear adıyla yazılar neşretmeye başlamıştı. Bu müstearın hikâyesi oldukça ilginçti. Almanca Schimmel, “kırat” manasına gelmektedir. Berlin'deki hocalarından biri Schimmel'i çok sevdiği için kendisine “Schimmele” (Schimmelcik) diye hitap edermiş ve Schimmele'nin Türkçe'deki kafiyesi ise Cemile'dir. Bir âyette de “sabruncemil” diye geçmektedir. Nitekim Schimmel, bu sebeple benimsediği Cemile Kıratlı müstearını daha sonraki yıllarda editörlüğünü üstlendiği *Fikrun wa Fan* (Fikir ve Fen/Sanat) dergisi için yazdığı yazılarda da kullanmıştı.

Schimmel'in İstanbul'da edindiği çok sayıdaki dost ve arkadaşı içerisinde en çok itibar ettiği kişiler, o zamanlar Pera'daki sanat galerisinde sık sık ziyaret ettiği Adile Ayda, “abla” diye hitap ettiği Samiha Ayverdi, şair ve ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu, Selahattin Batu ve mistik şiir geleneğini devam ettiren Asaf Halet Çelebi idi. Bunlar arasında Samiha Ayverdi ile olan hatıralarını her zaman anlatır ve aralarındaki abla-bacı ilişkisine pek önem verdiğini hissettirirdi. Bir bölümünü tercüme edip yayımladığı –ve fakat belki de bitirmeye ömrünün vefa etmediği– *İstanbul Geceleri* kitabına olan sevgisini şahsî sohbetlerinde her vesileyle ifade ederdi. Samiha Ayverdi, Schimmel için bir müessese gibiydi âdetâ; Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman gibi büyük hattatları ve geleneksel Osmanlı hat sanatının önde gelen eserlerini Ayverdi'nin evinde tanıdığı.

Ayasofya ile hiçbir zaman ülfet edemediğini itiraf eden Schimmel, İstanbul'a her gelişinde iki camiye ziyaret etmeden geçemezdi. İslâm sanatının bu camilerde mükemmelliğin sınırlarını zorladığına inanırdı. Bunlardan biri Kanûnî Sultan Süleyman'ın, kızı Cemile Mihrimah için inşa ettirdiği Edirnekapı'daki Mihrimah Camii idi. Schimmel, bu camide madde ile mânanın bir insicam ve harmoni içerisinde eriyerek iç içe geçtiğine inanırdı. Caminin ince ve zarif minaresi ise onun nazarında ideal olanın hükümran olduğunu gösteren harikulâde bir delildi. Yine mimarideki iç mekân aydınlığı ve onun ifadesiyle “feminin zarafet” kendisini her zaman büyülemiş ve ona şu mısraları ilham etmişti:

Karanlık toprağın bağrında ışıktan bir çiçek,
Lekesiz, ince, zarif bir kristal.
Dünya kayboldu, sana ayak bastığımdan beri,
Şimdi hep gözyaşlarıyla temaşa ederim âlemi.

Diğer bir cami ise Kanûnî'nin damadı Rüstem Paşa'nın inşa ettirdiği, Yenicami yakınlarındaki Rüstem Paşa Camii idi. Schimmel şöyle diyordu:

“Hiçbir cami, bu cami kadar zengin bir fayans dekoruna sahip değildir. Caminin duvarları içten bir dizi kırmızı lâle motifleriyle tezyin edilmiş olup seyredene ressamın ve seramikçinin hayalinin sınır tanımadığını göstermektedir. Bu camiyi Türk bir bayan arkadaşımınla ziyaret ettiğimde, bana Türklerin neden lâleyi sevdiklerini anlatmıştı. Lâlenin Arapça sayı değeri ile Allah lafzının ve hilâl kelimesinin sayı değeri aynıdır. Her birinin ebced hesabına göre değeri altmış altıdır. Hangi çiçek Türkler için bundan daha güzel olabilir? Lâle Allah'ın birliğine işaret eder, aynı zamanda da İslâm'ın sembolü olan hilâle!”

Yarım asır sonra Schimmel, bu camiyi tekrar ziyaret ettiğinde, caminin bakımsız bahçesinde birkaç yaşlı adamın çamaşır kaydattığına şahit olacak ve hüzünlenecekti.

Daha öğrencilik yıllarından itibaren Mevlânâ'nın şiirlerini okuyan ve tercüme eden Schimmel'in, Türkiye'ye gelip de Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmeden dönmesi düşünülemezdi elbette. Ama o yıllarda Konya'ya gitmek öyle kolay değildi. İstanbul'daki Alman arkadaşlarına ve Türk dostlarına rica etmiş ve bir netice alamamıştı. Ümidini kaybetmiş bir halde İstanbul Üniversitesi yakınlarında oturan bir gönül ehline şikâyetini arz ettiğinde şu cevapla karşılaşmıştı: “Fakat çocuk, bunun sebebi gayet basit: Hz. Mevlânâ bu insanların hiçbirini görmek istemiyor. O yalnız seni görmek istiyor!” Bunun üzerine Schimmel, tüm parasıyla Konya'ya bir uçak bileti satın aldı. Yeşil Türbe'nin karşısında, şehrin merkezinde bir otele yerleşti. Bundan sonra âdeti bir devri kebirdi onun için başlayan... Vecd halinde Yeşil Türbe'ye koşacak, “hayatımın mânası” dediği Mevlânâ'nın mânevî huzuruna kapanıp hürmetle eğilecekti huzurunda. Sonra yine vecd halinde Alâeddin Camii'ne, Alâeddin Tepesi'ndeki Karatay Medresesi'ne, şehrin merkezindeki Aziziye Camii'ne ve oradan Mevlânâ'nın gezindiği Meram Bağları'na koşacaktı...

Konya'da zaman çok çabuk geçmişti ve Schimmel tatlı bir rüyadan uyanır gibi ayrıldı, pîr-i dest-gîr Hz. Mevlânâ'nın mânevî huzurundan ve mânalar şehri Konya'dan. Ancak bir yıl sonra Mevlânâ yine çağıracaktı kendisini huzuruna. Bu sefer Schimmel, dostlarıyla birlikte Ankara'dan kara yolla gidecekti Konya'ya. Ardından 1954 yılında yine Ankara'dan, bu sefer Mevlânâ Müzesi Müdürü Mehmet Önder'in refakatinde ziyaret edecekti şehri. Mevlânâ ihtifali münasebetiyle yapılan bu ziyarette Schimmel, bir de “Garbın Mevlânâ Görüşü” adlı Türkçe bir konuşma yapacaktı. Hakiki bir mâna ve Mevlânâ eri olan Önder ise, sonraları Schimmel'in Türkiye'deki en büyük dostu, sığınağı ve kazancı olacaktır.

İlâhiyat Fakültesi Yılları

Türkiye'deki çeşitli dergilere Almanya'dan yazılar yazan Schimmel, Türkiye'ye ikinci gelişiinde dinler tarihi sahasında Türkçe konferanslar verdi. Artık Türkiye'de kendisini tanıyan ve seven sanat, edebiyat ve tasavvuf ehli birçok entelektüel vardı ve bunlar Schimmel'i kendi ülkelerinde ve yarılarında görmek istemekteydiler. Ankara'da İlâhiyat Fakültesi kurulalı daha iki yıl olmuştu ve bu fakültede dinler tarihi okutacak bir hoca yoktu. Hatta bir dinler tarihi kitabı dahi yoktu. Schimmel'in kendi ifadesiyle, "İki doktora yapmış ve Marburg Üniversitesi'nde dinler tarihi dersleri vermiş biri, hâlen boş olan bu kürsü için ideal bir adaydı. Müslüman olmamış bir bayan olmam ise burada önemli bir rol oynamıyordu (Acaba Protestan bir teoloji fakültesine Hıristiyan olmayan bir bayan atanabilir miydi?)." Ve nihayet Schimmel, 1 Kasım 1954'te kendisine yapılan teklifi kabul etti ve Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne dinler tarihi profesörü olarak atandı.

Schimmel, bu ilk İlâhiyat Fakültesi'nde tam beş yıl dinler tarihi dersi okuttu ve bir de *Dinler Tarihine Giriş* adlı bir ders kitabı yazdı. 1955 yılında neşredilen bu giriş kitabında İslâm dini yer almıyordu ve kitap birçok bakımdan nâtamamdı. Ancak Schimmel, bu eksikliği gidermek üzere kitabın ikinci baskısı için oldukça mufassal bir metin hazırlayarak idareye teslim etti. Ne var ki esrarengiz bir şekilde kaybolan bu nüsha yıllar sonra ölen bir meslektaşının çekmecesinden çıkmışsa da, bir şekilde yeniden kaybolmuştu. Schimmel'in kendi ifadesine göre bugüne kadar bu kitap başka biri tarafından, başka bir isimle yayımlanmamıştı.

Her şeye rağmen Schimmel, Ankara İlâhiyat Fakültesi'nde beş yıl verimli, faydalı ve mutlu bir öğretim üyeliği yapmış, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*'nde tercüme ve telif yazılar neşretmiş ve bu arada 1958 yılında Muhammed İkbâl'in *Câvidnâme*'sini muazzam ve mufassal bir şerh ile Türkçe'ye çevirmişti. Bu zaman zarfında Schimmel, pek çok ilâhiyatçı yetiştirdiği gibi, kendisinin İslâm hakkındaki kanaatinin de bu dönemde, bu çevrede ve öğrencilerinin etkisinde şekillendiğini bizzat dile getirmiştir.

Anadolu Yollarında Bir Garip Schimmel

Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olduğu yıllarda öğrencileriyle ve halkla kaynaşmayı başaran Schimmel, Müslüman Türk kültürünü, bu toprağın yetiştirdiği evrensel değerleri, tasavvuf şairlerini, düşünür ve mistiklerini ve bu büyük ruhları yetiştiren geleneği anlamak için olağanüstü bir gayret sarf etmişti. O yıllarda zaman buldukça Anadolu'ya koşmuş, dudağında Yûnus'un,

Gâh eserem yeller gibi gâh tozaram yollar gibi
Gâh akaram seller gibi gel gör beni ışk neyledi

mısraları olduğu halde yollara düşmüş ve nice maceralar yaşamıştı. Takdir edileceği gibi, o günlerde tozlu Anadolu yollarını Döldül'ü ile (o günün imkânlarıyla aldığı otomobilene verdiği isim) dolaşmak başlı başına bir macera idi. Yolların bozuk oluşu ve gidilen yerlerde benzinci ve tamirci bulmanın mümkün olmadığı düşünülürse, iki yabancı bayanın (annesi ve kendisi) tanımadıkları bir coğrafyada nasıl bir maceraya atıldıkları daha iyi anlaşılacaktır. Ancak o, Anadolu'ya gönül vermiş biri olarak Yunus'un ve Mevlânâ'nın kendisini yanıltmayacaklarını ve onların mânevî ruhlarının kendilerini birtakım ham ervahtan koruyacaklarını bilmekteydi.

Hal böyleyken bir gün yolu Bor'a düşmüş, öğle ezanında lastiği patlamıştı. Sonra Toroslar'a tırmanmışlar, ardından Adana'ya geçmişler, Dört Yol'da mola vermiş, taze portakal kokularıyla ferahlamışlardı. Bir gün yolları Kilis'e düşmüş, eski, muhteşem bir taş binada dinlenmiş ve yaşlı hacılarla çay içmişlerdi. Schimmel burada Farsça el yazması bir Hâfiz *Divan*'ı keşfetmişti. Anne Schimmel'in ayakkabısını tamir etmek ise ancak, Mercidâbık'ta bir ayakkabı tamircisinin duvardan çektiği birkaç çivi ile mümkün olmuştu.

Yorgun ve bitkin olarak Ankara'ya döndüklerindeyse bir taraftan öğrencileriyle bu maceralı seyahatten elde ettikleri kültür hâsılatını paylaşmış, diğer taraftan da yeni seyahat planları yapmıştı. Bir sefer Kapadokya, Göreme, Ürgüp ve Nevşehir'e; bir başka sefer Sivas, Erzincan ve Elazığ'a yol görmüşüdü. Sivas, Schimmel'in en çok sevdiği ve ziyaret ettiği şehirlerden biriydi. Onun nazarında Gökmedrese, Çifte Minareli Medrese ve Şifâiyye Medresesi, sonsuzluğun Anadolu toprağında mimarî olarak tecessüm etmesi demekti; onun için Divriđi, Anadolu'nun kalbiydi.

Marburg'a Dönüş

Anadolu'dan ayrılmak ona zor gelse de 1959'un sonbaharında bu topraklarda edindiği intibaları, geçirdiği acı tatlı günleri ve hatıraları bir daha hiç unutmamak üzere gönül sayfasına kaydedip ayrılmıştı o çok sevdiği Anadolu'dan. Türkiye'den sevgi, ve samimiyetle uğurlanan Schimmel, Marburg'a vardığındaysa muhabbet ve vefadan çok uzak bir atmosferle karşılaşacaktı. Arkasından nasıl bir dedikodu kampanyası yürütölmüşse, kendisine yakınlık gösteren kimse yoktu ortada. Dahası Marburg Üniversitesi'nden resmî izinle ayrıldığı halde, bir yıl boyunca eski görevine dönmesi engellenmiş ve bunun için derdini anlatacağı hiçbir makam bulamamıştı. Görölen o ki Marburg Üniversitesi'nde ders veren öğretim görevlileri, İslâm dinine, onun kültür mirasına ve Müslümanlara ön yargı ile bakmayan, milletler arası bir şöhrete sahip bu itibarlı bayan profesöre tahammöl edememişlerdi. İşsiz ve parasız kalan

Schimmel, annesinin maddî ve manevî desteğiyle atlatmaya çalışacaktı o sıkıntılı günleri.

Neden sonra, Marburg'da bir kongre düzenleyecek olan Enternasyonal Dinler Tarihi Birliği'nin başkanı Friedrich Heiler, organizasyonda kendisine yardım etmek üzere Schimmel'le bağlantıya geçti. 1960 yılını bu kongrenin düzenlenmesiyle geçiren Schimmel, yine işsizdi; hatta bir ara Pakistan'a göç etmeyi bile düşündü. İşte tam bu sırada 1958 yılında Karaçi'de tanıştığı ve Bonn'u ziyaret etmekte olan Pakistan Cumhurbaşkanı Eyyub Khan'dan bir görüşme daveti aldı. Bunun üzerine Schimmel, derhal valizini hazırlayıp Bonn'a hareket etti. Burada Şarkiyat Semineri'nin dekanlığını deruhte eden Türkolog Prof. Dr. Otto Spies'ı ziyaret etti. Spies, Peyami Safa'nın *Fatih ve Harbiye* romanını Almanca'ya tercüme eden Türkolog'du. Spies'ın bu ziyaret sırasında beklenmedik bir şekilde kendisine Bonn Üniversitesi'nde profesörlük teklif etmesi üzerine Schimmel, 1 Mayıs 1961'de Bonn'a, Lenéstrasse 42 numaradaki evine taşındı.

Bonn Üniversitesi yakınındaki bu güzel, eski ev, Schimmel'in annesiyle birlikte mutlu yıllar geçirdiği ve ebediyete göçünceye kadar yaşadığı son evdir. Bu ev Schimmel'in dünya ile ilişki kurduğu bir irtibat merkeziydi âdetâ; dünyanın her köşesinden gelen misafirlerini bu evde ağırlamış, dostlarına ve hayranlarına bu evde kendi elleriyle çay ikram etmiş, neredeyse bütün kitap ve makalelerini bu evde yazmıştı.

Üniversitede ders vermeyi seven Schimmel, Bonn Üniversitesi'nde 1966 yılının sonuna kadar Arapça, Farsça, Türkçe öğretti ve dinler tarihi, tasavvuf ve İslâm tarihi üzerine dersler verdi. Bir taraftan da 1963-73 yılları arasında *Fikrun Wa Fan* (Fikir ve Fen) isimli Arapça bir derginin editörlüğünü yapmakta ve bu dergiye İslâm kültürü ve sanatlarıyla ilgili yazılar yazmaktaydı. Schimmel o yıllarda, bir davet üzerine Kahire'de bir kitap fuarına katılmış ve burada Goethe Enstitüsü'nün tanıtımı için "Mütercim Olarak Friedrich Rückert" konulu bir konferans vermişti.

Schimmel bir taraftan üniversitedeki derslerine devam ederken, diğer taraftan da başta Pakistan olmak üzere çeşitli İslâm ülkelerinin sanat ve edebiyat hareketlerini takip edip, bunlarla ilgili çeşitli tercüme ve makaleler yayımlıyordu. Araştırmalarının merkezi olarak seçtiği Pakistan'a, Muahammed İkbâl'in ülkesine, neredeyse her sene giderdi. İkbâl'e olan sevgisinden dolayı bu ülkeye duygusal bir bağlılığı vardı.

Schimmel özel hayatının mahremiyetini hiç kimseye paylaşmazdı. "Göz yaşları, hayal kırıklıkları ve insanî problemler hakkında konuşulmaz" diye yazmıştı hatıratında. Çünkü "Bunlar hiç kimseyi alâkadar etmez". O yüzden Türkiye'deki kısa evliliğinden bir tek kelimeyle bile söz etmezdi, söz edilmesinden de hoşlanmazdı. Hatıratında siyasî açıklamalara da pek rastlanmazdı,

ancak şu kadarı hariç: “Amerika'nın Ortadoğu siyasetinde böylesine garip yollara saptığını görünce insan hayrete düşüyor doğrusu.”³ Ne var ki Pakistan söz konusu olduğunda durum biraz farklıydı ve hiçbir şüpheyeye mahal vermeyecek şekilde Keşmir'in Pakistan'a ait olduğunu iddia ederdi. Üzerine titrediği idol şairi Muhammed İkbâl'in Pakistan'da sürekli siyasî havaya göre yorumlanmasını ise kaygı ve endişeyle karşıladı. “Pinkie” diye adlandırdığı Benazir Bhutto hakkında ise sözünü hiç sakınmazdı. Harvard Üniversitesi'nde öğrencisi olduğu yıllarda Pinkie'nin Urdu ve Pakistan hakkında araştırmalar yapmak yerine, daha çok Amerikan tarihi ve anayasasına ve hokeye alâka duymasını hiçbir şekilde anlayışla karşılamadığını dile getirirdi.⁴

1958'den beri gönül verdiği Pakistan, Schimmel'in bu bağlılığına büyük ödüllerle karşılık vermişti: Sitare-i Quaid-i Azam ödülünün (1965) yanı sıra, Sind Üniversitesi (1975), İslâmâbâd Quaid-i Azam Üniversitesi (1976) ve Peşaver Üniversitesi (1978) kendisine fahrî doktorluk unvanı verdiler. 1982 yılında ise Goethe'den sonra Lahor'da bir ana caddeye “Hıyaban-ı Annemarie Schimmel” adı verildi ve nihayet 1984 yılında Pakistan'ın en büyük ödülü olan “Hilâl-i İmtiyaz” ödülüne lâyık görüldü. Ayrıca İslâmâbâd ve Lahor şehirlerinin fahrî vatandaşlığı ile taltif edildi.

Dinler tarihi sahasında bir otorite oluşu artık dünyaca kabul edilen Schimmel, 1965 yılında Claremont/California'daki Dinler Tarihi Kongresi'ne katıldı ve burada kendisine Harvard Üniversitesi'nde Hind-Müslüman kültürü okutması için bir kürsü teklif edildi. Schimmel bu kürsüye yıllardan beri ders verdiği Bonn Üniversitesi'nde sahip olmayı istemekteydi. Ne var ki o zamanlar Alman üniversitelerinde bayan profesörlerin kürsü sahibi olmaları hoş karşılanan bir şey değildi. O yüzden Schimmel'in bu yöndeki talebi dekan Prof. Spies üzerinde âdeta soğuk düş etkisi yapmıştı. O günlerin Almanya'sında sahalarında evrensel birer otorite olan altı bayan profesör de Schimmel'e aynı kaderi paylaşmaktaydılar ve ülkelerindeki üniversitelerin idarelerini ellerinde bulunduran erkek dekan ve rektör hegemonyasına karşı ABD'nin yolunu tutmaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Schimmel, Sühreverdî'nin bir eserinden mülhemle, ruhunun “gurbetü'l-garbiyyesi” (garb gurbeti) olarak isimlendirdiği Harvard Üniversitesi'nde tam yirmi beş yıl görev yapacak ve 1992 yılında buradan emekli olduktan sonra Bonn'daki evine dönecekti.

3 Schimmel, *Morgenland und Abendland*, s. 189.

4 Schimmel, *Morgenland und Abendland*, s. 277.

Hayatının Sonbaharı

Emekli olunca Schimmel'den evinde oturması beklenemezdi elbette. Kur'an'a ve kadere inanan Schimmel'e Kur'an yeni hedefler gösterecekti: "Biz onlara, çok geçmeden, âyetlerimizi, (uzak) ufuklarda da kendi öz canlarında da göstereceğiz" (Fussilet 41/53). Üstadı Goethe'nin ifadesiyle, "zamanın gürültülü tezgâhında ulûhiyete canlı libaslar" dokuyacak ve "O'nun rahmetinin eteğine" tutunacaktı. Hayatının sonbaharını hedefsiz ve beklentisiz geçirmek onun varlığına ters düşmekteydi. Tam aksine o, Friedrich Rückert'in bir şiirinde terennüm ettiği üzere ilkbaharın getirmediğini sonbaharın getirmesi için olanca gücüyle faaliyetine devam edecekti.

*Herz, nun so alt und noch immer nicht klug,
Hoffst du von Tage zu Tagen,
Was dir der blühende Frühling nicht trug,
Werde der Herbst dir tragen.*

Ey kalbim, pek yaşlandın ve akıllanmadın hâlâ
Günden güne ümit etmekteisin,
Açan baharın getirmediğini sana,
Sonbahar getiriversin.

Hakikaten de ömrünün sonbaharı Schimmel'e her yıl her biri birbirinden güzel iki, üç, bazen beş kitap yayımlama imkânı vermişti. Azimle çalışmanın semeresi olan bu kitaplara ilâveten birbiri ardından gelen ödülleri de bu ömrün sonbaharını taçlandırmıştı. Fakat bir yandan da bazı kiskanç şahsiyetler tarafından gizli ve âşikâr mânasız bir aleyhte kampanya başlatılmıştı. Alman Yayıncılar Birliği 1995 yılı Başş Ödülü'ne Annemarie Schimmel'i lâıyk görünce kızılca kıyamet koptu. Başta Cumhurbaşkanı Roman Herzog olmak üzere, Almanya'da ilme, şiire, sanata ve dinler arasındaki diyalog ve barışa önem veren çevreler bu kararı alkışlarken; Yeşiller, 68'lerin komünistleri, sözde feminist yazarlar, "en alttaki" yazarlar ve yazar olmaya heveslenen amatörler âdeta Schimmel'e karşı savaş ilân ettiler. Bu cüceler dayanışmasına hayret etmemek elde değildi. Schimmel, onları böylesine öfkelendirecek hangi ilmi hatalar yapmıştı? Belli değildi. Saldırıları haklı göstermek için saçma sapan argümanlara sığınıyorlardı:

Eserlerinin ilmîliğine bir itirazımız yok. Bizim itirazımız, Schimmel'in İslâm'a olan sempatisinedir; şimdiye kadar o, İslâm hakkında hiçbir menfi söz etmemiştir. Hem zaman zaman o, İran, Pakistan, Türkiye ve diktatörlükle idare edilen çeşitli Arap ülkelerine gitmekte bir sakınca görmüyor. Oysa bu ülkelerde insan haklarının ne halde olduğunu herkes biliyor...

Augustin, “Res tantum cognoscitur quantum diligitur” (İnsan bir şeyi sevdiği müddetçe anlayabilir) demiş. Schimmel, dinleri, kültürleri ve milletlerin en kadim dili olan şiiri sevdiği için onları anlamış ve fevkalâde güzel bir üslûpla anlatabilmiştir. Schimmel’e karşı bu kampanyayı inanılmaz ve anlaşılmaz bir bağnazlıkla yürüten bu taifede eksik olan şey de buydu zaten: Sevgi!

Bu kampanyaya katılanlar arasında iki isim vardı ki, bunları burada teşhir etmeden geçemeyeceğiz. Bunlardan biri Schimmel’in Bonn Üniversitesindeki üç başarılı öğrencisinden biri olan Gernot Rotter’dir. Rotter’in bu kampanyaya alet olması Schimmel’i sukût-i hayale uğratmış ve derinden yaralamıştı. İkinci isim ise dünyaca meşhur Jürgen Habermas’tı. İlginçtir ki 1995 yılında, Banş Ödülü’nü Schimmel’e verdiği için Alman Yayıncılar Birliği’ni objektif olmamakla suçlayan ve topa tutan Habermas, aynı ödül 2001 yılında kendisine verilince birliğin objektifliği ve tarafsızlığı konusunda sessiz kalacaktı. Fakat bu sefer de Schimmel’e karşı yürütülen kampanyanın benzeri bir kampanya kendisine karşı yürütülecekti. 1968 kuşağının komünistlerinden olan Habermas, terörist Baader-Meinhof çetesinin üyesi olmakla suçlanacaktı.

Edward Said’in *Oryantalizm* adlı kitabının neşrinden sonra oryantalistlerin ilim ve İslâm konusundaki samimiyetlerinin sorgulanır hale geldiği bilinmektedir. Her ne kadar Said, ilmîlik zaviyesinden tezini iyi temellendirse de, bu hususta genelleyci bir hükümle tüm oryantalistleri şaibe altında bırakması pek kabul edilebilir görünmemektedir. Elbette Edward Said’i tartışmanın yeri burası değildir; ancak onun oryantalistler hakkında verdiği hüküm Josef Hammer Purgstall, Friedrich Rückert ve Annemarie Schimmel gibi dehaları da ihtiva edince, verilen hüküm ister istemez tartışılır hale gelmektedir.

Hammer Purgstall, 1799 yılında ayak bastığı İstanbul’a, Türk tarihine, İslâm edebiyatına ve kültürüne sadece hayatını değil, bilakis gönlünü de veren bir dâhidir. Bugün sadece Goethe’nin *Doğu Batı Divanı*’nı okuyanlar, Hammer’in İslâm şiir ve sanatlarının Batı tefekkür ve sanat dünyasına intikalinde nasıl bir rol oynadığını göreceklerdir. Hammer Purgstall, bizim kültürümüzün sadece taşıyıcılığını yapmamış, bilakis onu bütün derinliği ve tedâileriyle derunleştirmiş –kelimenin tam manasıyla– bir dehadır. Friedrich Rückert’e de Annemarie Schimmel’e de Şark’ın kapılarını açan odur.

Bir “kafiye ambarı” olan dil dâhisi Rückert, Mevlânâ’nın gazellerini neredeyse aynı güzellikte Almanca’ya tercüme etmiş bir gönül şairidir. Goethe’nin “yıldızlı bir Arap seması altında Peygamber hissiyatı ile” tercüme edilmesini pek arzu ettiği Kur’an’ı, o tercüme etmiştir. Rückert’in bu Kur’an tercümesi bugüne kadar yapılan en üstün ve Arapça bilmeyenlere Kur’an’ın şiirden daha üstün didaktik lirizmini ve ritmini hissettirmesi bakımından eşsiz bir tercümedir.

Şiirden ve sanattan üstün bir gaye tanımayan, “Dünya şiiri dünya barışının ta kendisidir” diyen Rückert’de “oryantalizm endişesi ve ilmî objektiflik” aramak için kasıtlı olmak gerekir.

Schimmel’in İslâm dünyası ile olan alâkası ise daha çok gönül ve mistik orijinlidir. Onun Doğu dillerini öğrenmesi ve Doğu edebiyatına yönelmesi, linguistik bir ilgi veya filolojik bir merakla olmamıştır. Tam aksine Schimmel, bu dilleri bir enstrüman olarak kullanmak suretiyle İslâm kültür coğrafyasını mistik bir sezgiyle temaşa etmiştir. Onun mistik dünyasında hiçbir dünyevî ve aklî alâkaya yer yoktur. İslâm’ın tasavvufî derinliklerini keşifte ona refakat eden iki büyük ruh vardı: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Muhammed İkbal. Bu iki dehayı dünyaya tanıtmayı hayatının gayesi haline getirmiş ve bunda da ziyadesiyle başarılı olmuştur. Zira böyle bir başarı bugüne kadar hiçbir oryantalisteye ya da fâniye nasip olmamıştır.

Bu satırların yazarı, Annemarie Schimmel’i 1980 yılının soğuk bir Aralık gününde, Bonn’daki Lenéstrasse 42 numaralı evinde tanımıştır. Tam yirmi iki yıl boyunca onun yakınında olmuş ve onun engin kültüründen istifade etmiştir. İslâm’ın, bu müstesna ve büyük insanda felsefesi ve ilâhiyatı, sanatı ve edebiyatı, metafiziği ve musikisi, mimarisi ve hendesesiyle şuur haline geldiğine ve yaşadığı müddetçe de irfanından ve aydınlık şuurundan beşeri-yete bolca iksir sunmuş olduğuna gönül rahatlığıyla şahadet etmektedir.

26 Ocak 2003’te seksen yaşında hayata gözlerini yuman Prof. h. c. mult Annemarie Schimmel, Reiner Maria Rilke’ye ait şu satırları çok severdi:

*Ich kreise um Gott, den uralten Turm,
und ich kreise jahrtausendlang;
und ich weiss noch nicht: ich bin ein Falke, ein Sturm
oder ein grosser Gesang.*

Tann’nın etrafında dönüyorum, o en kadîm kulenin,
ve binlerce yıldan beri dönüyorum;
ve hâlâ bilmiyorum: Bir şahin miyim, bir kasırga mı,
yoksa büyük bir şarkı mıyım?

Nur içinde yatsın.

Otuza yakın ödüle sahip olup, 100’ün üzerinde makale ve farklı dillerde yazılmış 50’yi aşkın telif ve tercüme kitaba imza atan Schimmel’in eserlerinden bazıları şunlardır:

Dinler Tarihine Giriş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955.

Mystical Dimensions of Islam, Carolina: The University of North Carolina Press, 1975 – (*İslâm'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001).

Islam in the Indian Subcontinent, Leiden: E. J. Brill, 1980.

The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi, London: East and West Publishing, 1980.

Câvidnâme, Muhammed İkbâl, çev. Annemarie Schimmel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Muhammad Iqbal: Prophetischer Poet Und Philosoph, München: 1989 – (*Peygamberane Bir Şair ve Filozof Muhammed İkbâl*, çev. Senail Özkan, Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

Islam: An Introduction, Albany: State University of New York Press, 1992.

The Mystery of Numbers, Oxford: Oxford University Press, 1993 – (*Sayıların Esrarı*, çev. Mehmed Temelli, Bursa: Verka Yayınları, 1997).

Deciphering the Signs of God, Albany: State University of New York, 1994.

The Secrets of Creative Love: The Work of Muhammad Iqbal (Esrâru 'aşki'l-mubdî fi kitâbât-i Muhammed İkbâl), London: Al-Furqan, 1998.

My Soul Is a Woman: Feminine in Islam, Cairo: The American University in Cairo Press, 1998 - (*Ruhum Bir Kadındır: İslâm'da Müennes*, çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999).

Senail Özkan